

מה יקרה לעברית באלף השלישי?

מתחזיותיה של בלשנית נודניקית

הפער בין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית יהיה הקפיץ
שיניע את התפתחות העברית באלף השלישי.

1. תחזית או נבואה?

הרגע הסוער הנוכחי הוא אחד הרגעים הפחות מתאימים לתחזיות: טענות כמו "ברור שהעברית תתקיים בישראל" או "ברור שבתחום X אין למתחרות שלה שום סיכוי" אולי יישמעו בימים אלו כמו לעג. הרי ישראל במצב מלחמה, ומי יודע איך היא תסתיים ומה יביא היום שאחרי.

אלא שהרגע הזה, דווקא הוא, מתאים מאוד לנבואות. היה אליי דבר ה', בני עמי היקרים: זה מה שיקרה לכם בגלל מעשיכם. בנאומים כאלה הכבירו הנביאים דווקא ברגעים הדרמטיים ביותר בתולדות עם ישראל. ערב נפילת ירושלים, מיד אחרי חורבן בית המקדש, בזמן גלות בבל... יש לקוות שהמצב הנוכחי יתברר כפחות קריטי.

אבל אני לא נביאה, אני בלשנית נודניקית שלא גרה בישראל. נולדתי במוסקבה, רציתי ללמוד עברית מסיבות לאומיות-רומנטיות. התקבלתי לאוניברסיטת מוסקבה ולמדתי בה עברית בהנאה גדולה. באוניברסיטה גיליתי גם את היידיש, למדתי גם אותה, התאהבתי בה והתחלתי לייחס את כל התחום הלאומי-רומנטי דווקא לה, במקום לעברית. למדתי בלשנות, כתבתי דוקטורט – בדרך כלל די בזה כדי להפוך בנאדם לנודניק, אבל אני הוספתי חטא על פשע – נהייתי גם מורה. קראתי בעברית ודיברתי בה הרבה, תרגמתי ממנה, ביקרתי בישראל לא מעט, ובקיצים לימדתי באוניברסיטת תל-אביב (בתוכנית הקיץ ליידיש). לפני שלוש שנים עברתי לגור בגרמניה כדי לחיות עם החבר שלי. יש לנו ילד בן שנתיים וקצת, עוד אחד בדרך. אני עובדת באוניברסיטת רגנסבורג, בפרויקט המוקדש לספרות יידיש סובייטית.

כמו כל הנודניקים האוניברסיטאיים, בתחום התחזיות אני מרגישה מעט יותר נוח. גם נבואות וגם תחזיות נשענות על ניתוח העבר. אלא שהתחזיות, מטבען, מעמיקות

קצת יותר ומנומקות קצת יותר. לכן בואו נחזור אלף שנים אחורה – וההשוואה תשמח אותנו מאוד.

בתחילת האלף השלישי נראה מצבה של העברית הרבה יותר יציב מאשר בתחילת האלף השני. לפני אלף שנה הייתה העברית שפה כתובה. כתבי הקודש נלמדו ונקראו בעברית, נכתבו בה גם טקסטים חדשים בסוגות רבות. העברית גם נשמעה: עשרות פעמים ביום ביטאו יהודים מילים בעברית, תפילות או ברכות. אופן השימוש במשפטים בעברית היה לא פעם דומה לדיבור של מי שמתחיל ללמוד שפה בשלב שבו משננים קלישאות שמתאימות לסיטואציות שונות ("בוקר טוב", "תודה רבה", "נעים מאוד", "חג שמח", "סליחה", "מזל טוב" או "מה אני אשמה בזה"). כך גם כל סיטואציה בחיי היום-יום של יהודי דתי דורשת ברכה משלה.

אך העברית לא הייתה שפה מדוברת במלוא מובן המילה. לא דיברו בה בחיי היום-יום. היו יוצאי דופן: יש עדויות שמשירי שקר אחדים דיברו אך ורק בעברית, או שכשנפגשו יהודים משכילים ממדינות שונות הם דיברו עברית בלית ברירה ובהעדר שפה משותפת אחרת, או ששני יהודים, כשנצטרכו להסתודד בפני לא-יהודים, אמרו זה לזה כמה משפטים בעברית. אך אלה הם יוצאי דופן נדירים. לא ידוע כמה זמן יכלו להימשך שיחה בין יהודים מארצות שונות או נאום של משיח שקר, ומה באמת יכלו לומר בעברית ולהבין.

והגורם החשוב ביותר לאופן שבו מתפתחת השפה – לפני אלף שנה לא הייתה העברית שפת אם של איש. כיום, בתחילת האלף השלישי, יש כמה מיליוני אנשים שהעברית היא שפת אם, ועוד כמה מיליונים שהעברית שגורה בפה – אלה שלמדו אותה בגיל מבוגר יותר. את העברית מעבירים מדור לדור. בעברית חושבים, בעברית מדברים בחיי היום-יום, בעברית לומדים, מתמקחים ומקללים, בעברית כותבים הודעות, מיילים, מסמכים וספרים למיניהם, וממשיכים להתפלל ולברך. העברית נהייתה השפה הרשמית של מדינת ישראל – ופירושו של דבר הוא שנכתבים בה חוקים ומתנהלים בה דיונים בפרלמנט וישיבות בבתי המשפט.

התחלת הדיבור הספונטני בעברית ומעמדה הרשמי של השפה בישראל פירושו התרחבות של תחומי השימוש בה. האם, אם כן, העברית רק ניצחה?

התשובה, כמובן, היא "לא". על אף הניצחונות וההצלחות יש תחומים שהעברית איבדה במשך האלף שעבר. התחומים האלה קשורים לחיים היהודיים בדיאספורה.

כשמגיעים למדינה אחרת – למשל, לרוסיה שבה נולדתי או לגרמניה שבה אני גרה – ומנסים למצוא בן-שיח בעברית, הכתובת היא שגרירות ישראל, אוניברסיטה או אולפן, לעיתים בית ספר (כמובן, אפשר גם למצוא קבוצת ישראלים ברשתות חברתיות), אבל בדרך כלל לא בית כנסת. רוב המסמכים שמייצרים בבתי הכנסת כתובים בשפת המקום. דרשות – ודאי בשפת המקום, גם כאשר הרבנים – לרוב שליחים מישראל – בקושי מדברים בה (כך היה, למשל, בבתי הכנסת במוסקבה: הרבנים דיברו רוסית קלוקלת ביותר, אבל העדיפו לדבר בה, כי ידעו שאם ידברו עברית לא יהיה להם סיכוי להיות מובנים לקהל). הקהילות היהודיות מדברות, כותבות וגם מתקשרות זו עם זו בשפות לועזיות. או – בכמה אזורים – בשפות יהודיות דיאספוריות.

ניתן להניח ששורש התופעה הוא בכך שהעברית עברה חילון. הקהל היהודי בעולם

של היום הוא מן הסתם הרבה יותר חילוני מזה של לפני אלף שנה, וברוסיה מולדתי וגם בגרמניה ארץ מגוריי – ודאי וודאי. ילדים יהודים כבר לא לומדים את הסידור ואת התורה במקור, וכשהם מתבגרים, הם אינם מסוגלים להבין את מה שהם שומעים בעברית כשהם מגיעים לבית הכנסת. ברוב המקרים הם באים לשם רק בחגים – רובם מטעמים קהילתיים, מפני שבית הכנסת הוא מקום שבו מתנהלים חיים חברתיים יהודיים, וקצתם, כמוני, מסיבות לאומיות-רומנטיות.

אבל, ככל הנראה, לא זה ההסבר העיקרי. סביר ביותר שמדובר בתופעה אחרת – בפער ההולך וגדל שבין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית בת-זמננו. ומקור הפער הזה הוא דווקא בכך שהעברית הפכה לשפה מדוברת, העוברת מהורים לילדים. שפות חיות משתנות הרבה יותר מהר משפות "רדומות".

היהודים בדיאספורה מתפללים, מברכים וקוראים כתבי קודש בעברית מקראית ובלשון המשנה. קוראים גם בעברית מימי הביניים או קצת יותר מאוחרת (כשלומדים את כתבי רמח"ל, למשל). לשון הקודש לא נסוגה אפילו במילימטר. כל התחומים שלה נשארו ברשותה. ואילו בתחום שממלאת השפה המדוברת, המודרנית, העברית הישראלית לא נקלטה. את המקום הזה תפסו שפות מדוברות אחרות, מובנות יותר באזור.

2. וכעת, לתחזית

להערכת, דווקא הפער בין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית יהיה הקפיץ שיניע את התפתחות העברית באלף השלישי.

מחברים רבים הכותבים על העברית הישראלית מעדיפים לזהות אותה עם העברית העתיקה ולהעמיד פנים שההבדלים בין לשון המקרא לבין העברית השגורה בפי ישראלים הם קוסמטיים בלבד (כך סברו גם מחברי ספרי הלימוד שמתוכם למדתי עברית). המצאנו כמה מילים חדשות, יש לנו כמה מילים שאולות – אז מה? את ההבדלים הפונטיים והדקדוקיים שהופכים למעשה את העברית הישראלית לשפה בעלת מערכת פונטית ודקדוקית נפרדת הם לא מאזכרים. לדעה הזאת יש סיבות. למשל, העברית הישראלית עדיין משתמשת בכללי הניקוד שאינם מתאימים לה – מכיוון שבאו משפה אחרת, שכבר מזמן עברה מן העולם. הניקוד משקף כללים פונולוגיים שאכן פעלו בעברית לפני כאלפיים שנה, אבל אינם פועלים בעברית הישראלית (מדובר קודם כול ברדוקציית תנועות ובשינוי התנועות אחרי ה' הידיעה או מילות יחס לפני עיצורים "גרוניים").

סביר להניח שהעברית הישראלית תתפתח באלף השלישי הרבה יותר מהר מכפי שהתפתחה לשון הקודש באלף השני, ושההבדלים בין העברית הישראלית לבין השפה שהיא מנסה להזהות אתה יבלטו אף יותר – עד שברגע מסוים יגיעו לנקודה קריטית. בתחום הפונטיקה: לא יישארו עיצורים גרוניים. חלק ניכר של דוברי השפה לא מבטאים אותם כגרונים גם עכשיו. יכול להיות גם שא' וע' יתבלבלו, כמו גם ח' וכ'. יכול להיות גם שאותו דבר יקרה לק' וט' ולט' ות'. כנראה ב' וב', כ' וכ', פ' ופ' יפסיקו להיות אלופונים של פונמה אחת: במילים יבטאו [ב'], במילים אחרות – [ב'] (הרי לא פעם שמענו, למשל, את הצורה [בִּיקשתי]). ההטעמה במילים תיטה למלעיל. לא יישאר דמיון רב בין מערכת

התנועות של העברית המודרנית לבין זו של לשון המקרא. אולי יופיעו עיצורים חדשים, ואולי גם תנועות חדשות. ייתכן ששוב יתפתח הבדל בין תנועות קצרות לארוכות (למשל, רצף של שתי תנועות זהות כמו במילה "פֶּעַר" יהפוך לתנועה ארוכה).

בתחום המורפולוגיה והתחביר: תיעלם כנראה ההנגדה של מין זכר לעומת מין נקבה ברבים. לנטיית הפעלים בזמן עתיד ובציווי זה כבר קרה (מי מאתנו אומר "אתן תלכנה"? – ובעוד זמן־מה זה יקרה גם לפעלים בהווה ובעבר, וגם לשאר חלקי הדיבור. ולכן משפטים כמו "כשמקצועיות ואמנות נפגשים" או "אתן החלטתם" כבר לא ייחשבו טעויות. יכול להיות שגם כינויי הגוף "אתן" ו"הן" ייעלמו, יישארו רק "אתם" ו"הם". תיעלם הצורה הפועלית של גוף ראשון יחיד בעתיד ("אני יתקשר" יהיה משפט תקין לכל דבר).

מבנים דקדוקיים נוספים יושאלו משפות אירופיות (לא רק "יש לי את..."). סדר המילים במשפט יושפע עוד יותר משפות אירופיות. יכול להיות גם שחלק ממילות הקישור ייעלמו, ובמקום פסוקיות ישמשו משפטים עם קשר שיתבטא בסדר מילים. לפני כעשר שנים הפתיע אותי משפט אחד בסרטון של "ניר וגלי". הקוסם השלומיאלי שולי לא מצליח להגיע להופעה שלו בזמן בגלל הרמזור הסחטן שדרש ממנו ארטיק ולא הסכים להתחלף לירוק עד ששולי ימלא את דרישתו. בסופו של דבר נכנע שולי ואמר: "אני חוזר אתה ירוק אבל!" נראה לי שהעברית של העתיד תעדיף את האסטרטגיה הזאת על פני השימוש במילות קישור (כמו "בתנאי שתתחלף לירוק כשאחזור").

יהיה מספר גדל והולך של מילים מושאלות מכל מיני שפות (קודם כול מאנגלית, אבל גם משפות אירופיות אחרות, מערבית, מטורקית, אולי מסינית...), והן יצליחו יותר מהמצאות של האקדמיה ללשון העברית. סביר להניח גם שזה יגרום להכרה בכך שהעברית הישראלית היא כבר מזמן שפה נפרדת.

זה יוביל בוודאי לשינוי במערכת הכתיב. קרוב לוודאי שהעברית לא תוותר על האלפבית העברי, אבל כללי הכתיב, כנראה, ישתנו. על אחת כמה וכמה – כללי הניקוד. ייתכן שהפער שבין שפה מדוברת לכתובה עוד ילך ויגדל, עד שיהפוך לתהום. כך גם הפער בין שכבות אוכלוסייה משכילות לבין שאר שכבות האוכלוסייה.

בדיאספורה המצב יהיה שונה. את כתבי הקודש יקראו ב"לשון הקודש", שבה גם יתפללו ויברכו. השפות שבהן ישתמשו הקהילות היהודיות בעולם – בדיבור ובכתב – יהיו תלויות במקום ובאופי הקהילה. אלה יהיו השפות שבהן מדברים חברי הקהילות בחיי היום־יום – אם זאת אנגלית או צרפתית או ספרדית או רוסית או יידיש. למה יידיש?

החיים היהודיים יהיו מרוכזים בעיקרם סביב שני מוקדים: אחד במדינת ישראל והשני בארצות הברית, שבה יש קהל חרדי של דוברי יידיש. הקהל הזה הוא בעל פירמידה דמוגרפית יציבה: משפחות חרדיות הן מרובות ילדים, וקיימים מנגנונים רבי־עוצמה המאפשרים להשאיר את הדור הצעיר בתוך הקהילה. כרגע מונה הקהל הזה כחצי מיליון איש, אבל קצב הגידול שלו מהיר ובאלף הבא הוא ימנה כמה מיליונים.

יהיה אפוא מרכז אחד שבו משתמשים בעיקר בעברית – במדינת ישראל – ומרכז נוסף, שבו מדברים יידיש וקצת אנגלית, וקוראים לשון קודש. שני המרכזים לא ירבו להשפיע זה על זה. כמו שלא ישפיעו זו על זו גם הקבוצות השונות בקרב היהודים באמריקה: חלקם

ידברו יידיש, חלקם – רק אנגלית, חלקם ידברו אנגלית וגם ידברו או לפחות ילמדו קצת עברית, כי ירגישו קשר למדינת ישראל.

העברית והיידיש יהיו שתי השפות היהודיות הנפוצות ביותר בעולם. העברית תהיה חזקה יותר כי סביר שמספר תושבי מדינת ישראל היהודים יגדל, ומספר החרדים בארצות הברית לא יעלה עליו. אבל גם היידיש החרדית תתחזק: יפרסמו בה יותר ספרים ועיתונים מאשר עכשיו, יסריטו ויקליטו בה. לא רק ב"דואולינגו" יהיה אפשר ללמוד יידיש כזאת, אלא גם באמצעים אלקטרוניים ובקורסים אחרים. יש להניח שזה יגרום ליידיש החרדית להשתנות. עכשיו היא קונגלומרט של דיאלקטים דרומיים (כלומר, של יידיש הונגרית, פולנית וכו') – מהמקומות שמהם באים רוב החסידים באמריקה), שיש ביניהם הבדלים בפונטיקה, באוצר המילים וגם בדקדוק, בלי כללי כתיב עקביים ובלי נורמה סגנונית. סביר שהיא תעבור קודיפיקציה מסוימת: הדקדוק "תאחד" קצת, יופיעו גם תקנות סגנוניות וגם כתיב אחיד (בינתיים הרוב המכריע של חומרי הלימוד כתוב בסוג אחר של יידיש, ב"שפה הספרותית", הרחוקה למדי מהיידיש החרדית).

העברית והיידיש לא יתחרו ולא יילחמו זו בזו כי הן ידברו באזורים גיאוגרפיים שונים ועל ידי קבוצות שונות. אלא שפחות ופחות אנשים יחשבו שהיידיש גוססת, ושהיא תעבור מן העולם בעוד כמה שנים.

3. מה ישרוד

התחזית הזאת, כמו רוב התחזיות, היא לקויה וחלקית. הנטיות שתיארתי נכונות למאה הקרובה, אולי למאתיים השנים הקרובות. כשמנסים לחזות לטווח ארוך יותר, נתקלים בבעיה של תופעות חדשות שאין דרך לחזות. מי יכול היה לדעת לפני שבעים שנים איזה תפקיד ימלא האינטרנט בכלכלה העולמית? מי יכול היה לחזות לפני מאתיים שנה שהעברית תהיה שפה מדוברת?

ברור שבעוד כמה מאות שנים יופיע משהו שישנה דרסטית את ההתפתחות של העברית. השפעה של שפות אחרות שעדיין אינן בתמונה. תנועות חדשות ביהדות שטרם הופיעו. שפה יהודית דיאספורית שעדיין אין סימנים להיווצרותה. גורמים חברתיים שעדיין אינם קיימים. כנראה, גם בהתפתחות השפות האנושיות יחולו שינויים חדים שעדיין לא ניתנים לחיזוי – אם בהשפעה של טכנולוגיות חדשות שטרם פותחו ואם בשל התפתחויות בחברה האנושית.

אולי בעתיד הרחוק כבר לא תהיה אופוזיציה של "שפה כתובה" לעומת "שפה מדוברת", כי האנושות לא תכתוב. או שזאת לא תהיה אופוזיציה בינארית: תהיה שפה מדוברת, שפה כתובה ושפה שבה משדרים מחשבות. או שפה שבה משתמשים בטכנולוגיה חדישה. ואולי הודות לקדמה הטכנולוגית יהיה התרגום משפה לשפה כל כך פשוט שאנשים יפסיקו ללמוד שפות זרות?

אבל דבר אחד, כנראה, יישאר. זה מה שהפתיע אותי בכל פעם מחדש כשביקרתי בישראל. משיחות עם ישראלים הבנתי שרובם משוכנעים בשני דברים שהיו מוזרים מאוד בעיניי:

א. שעברית אפשר ללמוד רק בישראל. לא באוניברסיטה בחוץ לארץ כמו שאני למדתי, לא ממורים פרטיים בחוץ לארץ, לא בבית מתוך ספרים או באמצעות עזרים אלקטרוניים. לא משנה שבאוניברסיטאות בחוץ לארץ יש סטודנטים שמוכנים להתאמץ ורגילים ללמוד, קבוצות קטנות, דרישות אקדמיות, שיעורי בית ובחינות. לא. רק בישראל, באולפן (בקבוצה של חמישים אנשים מבוגרים) או אפילו בלי שיעורים, סתם ככה, משיחות עם ישראלים בשוק או באוטובוס.

ב. שברגע שמגיעים לארץ כדי להשתקע בה – מתחילים לדבר עברית, אפילו בלי ללמוד אותה, כי האוויר הישראלי כבר מקנה לעולים החדשים את ידיעת השפה. אבל רק לעולים החדשים.
יהיה אשר יהיה – המיתוס הזה ישרוד גם באלף השלישי.